

УДК 376.54

ВПЛИВ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ ПЕДАГОГА НА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ В УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

Шевчишена О.В., к. психол. н.,
старший викладач кафедри педагогіки та психології

Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

У статті проаналізовано наукові підходи до дослідження чинників стосовно сприятливого розвитку можливостей обдарованої дитини. Обґрунтовано особистісний розвиток педагога як чинник становлення та розвитку дитячої обдарованості. Доведено наявність взаємозв'язку між особистісними якостями вчителя та ефективністю роботи з обдарованими дітьми.

Ключові слова: *дитяча обдарованість, чинники становлення та розвитку дитячої обдарованості, творчі можливості обдарованої дитини, особистісні якості педагога, професійна діяльність вчителя.*

В статье проанализированы научные подходы, касающиеся исследований факторов благоприятного развития возможностей одаренного ребенка. Обосновано личностное развитие педагога как фактор становления и развития детской одаренности. Показано наличие взаимосвязи между личностными качествами учителя и эффективностью работы с одаренными детьми.

Ключевые слова: *детская одаренность, факторы становления и развития детской одаренности, творческие возможности одаренного ребенка, личностные качества педагога, профессиональная деятельность учителя.*

Shevchyshena O.V. THE INFLUENCE OF PERSONAL QUALITIES OF A TEACHER ON EFFICIENCY OF WORK WITH GIFTED CHILDREN IN CONDITIONS OF FUNCTIONING OF MODERN SCHOOL

The article analyzes the scientific approaches to the study of factors concerning favourable development of capabilities of gifted children. It is grounded that personal development of the teacher is the factor of formation and development of children's talent. It is proved that there is the relationship between the personal qualities of teachers and their effective work with gifted children.

Key words: *children's talent, factors of formation and development of children's talent, creativity of a gifted child, teacher's personal qualities, professional work of a teacher.*

Постановка проблеми. Обдарована особистість є великою цінністю для будь-якої країни. Адже саме її зусиллями забезпечується прогрес розвитку соціуму, удосконалюються усі сфери людської життєдіяльності. Тому в умовах стрімких змін, які охоплюють наше суспільство, мета освіти підлягає переосмисленню. Метою сучасної шкільної освіти має стати не лише інтелектуальний, але і гармонійний розвиток підростаючого покоління. Зусилля школи мають бути націлені на вдосконалення різностороннього потенціалу учнівської аудиторії, на виявлення та розвиток обдарованості й таланту.

Відповідно, одним з основних завдань сучасної шкільної освіти є забезпечення спрямованості навчально-виховного процесу на виявлення дитячої обдарованості, на формування гармонійно-розвиненої особистості обдарованого школяра, його здатності до самостійних і творчих дій у різноманітних навчальних і життєво-побутових ситуаціях, які постають перед ним у контексті взаємодії з навколишнім середовищем. Вирішення подібного роду завдань буде можливим, якщо у загальноосвітньому

навчальному закладі забезпечуватимуться умови для становлення та розвитку дитячої обдарованості.

Психологи неодноразово доводять, що обдаровані діти відзначаються характерними особливостями, які зводяться до специфіки прояву сенсорної та інтелектуальної сфер, а також взаємодії з ровесниками та педагогами, яким також не завжди вистачає часу, відповідних знань та педагогічної майстерності для роботи з такою категорією дітей. Слушною із приводу цього є думка М.І. Тадеєвої та М.М. Воронко, згідно з якою «непідготовлені вчителі часто не можуть виявити обдарованих дітей, не знають їх особливостей, байдужі до їх проблем. Іноді некваліфіковані вчителі вороже налаштовані стосовно здібних дітей. Такі вчителі часто використовують для обдарованих дітей тактику кількісного збільшення завдань, а не якісної їх зміни» [13, с. 258].

Відповідно, подібний стан речей вимагає актуалізації проблеми вдосконалення внутрішніх можливостей педагога задля покращення результативності у роботі з указаною категорією дітей. Одним із чинників становлення та розвитку дитячої обда-

рованості виступає особистісний розвиток вчителя, його індивідуально-особистісне ставлення до обдарованого учня, а відтак вдосконалення його професійних та особистісних якостей, які виступають у ролі запоруки успішного розвитку дитячої обдарованості в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі.

Саме тому наявність подібних проблем у шкільній освіті й обумовила вибір теми статті, пов'язаної з дослідженням впливу особистісних якостей педагога на ефективність роботи з обдарованими дітьми в умовах функціонування сучасної школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості роботи педагога були предметом окремого дослідження багатьох вітчизняних науковців. Наприклад, вивченню підлягали: проблеми професійної підготовки вчителя до роботи з обдарованими дітьми (М.І. Тадеєва, М.М. Воронко [13]); психолого-педагогічні та організаційно-методичні засади формування професійної компетентності педагогічних кадрів, що працюють з обдарованими учнями в умовах сучасних перетворень і перспектив сталого розвитку України (В.В. Демченко [3]); авторський рівень професійно-творчої самореалізації учителя як фактор розвитку обдарованості учнів (О.Є. Остапчук [11]); види професійних компетентностей педагога для роботи з обдарованими дітьми в системі освіти (Л.В. Буркова [2]); проблеми, пов'язані із забезпеченням психолого-педагогічного супроводу обдарованих дітей у загальноосвітньому навчальному закладі (Е.Е. Антонова [1], О.А. Дєдов [4], К.Л. Крутій [5], О.І. Міхеєва, Д.О. Смоляр [8], В.В. Тесленко [14]).

Наукові акцентують увагу на основних завданнях у взаємовідносинах вчителя та особистості обдарованого учня, а відтак приділяють значну увагу шляхам розвитку професійних якостей педагога. Дослідники працюють над обґрунтуванням проблеми, пов'язаної з формуванням професійних компетентностей сучасного педагога, що працює з обдарованими учнями в умовах сталого розвитку. Значна частина науковців працює над теоретичним обґрунтуванням понять, пов'язаних із проблемою психолого-педагогічного супроводу обдарованої дитини в умовах функціонування сучасної школи та напрацюванням практичних рекомендацій щодо його забезпечення.

Однак, незважаючи на те, що психолого-педагогічні засади підготовки вчителя до роботи з обдарованими учнями часто наводяться у наукових публікаціях, питання взаємозалежності між становленням та розвитком дитячої обдарованості та домінуванням у пе-

дагога окремих особистісних якостей не були предметом окремого дослідження. Незважаючи на значне зростання за останні роки потоку інформації, присвяченої різноманітним аспектам психології обдарованої дитини, питання впливу особистісних якостей вчителя на ефективність роботи з обдарованими учнями не набуло належного поширення у психолого-педагогічній науці, а тому потребує подальшого вивчення. Результатом недосконалого дослідження подібної проблеми є систематичне ігнорування педагогами психології обдарованої дитини, що, зокрема, здатне негативно впливати на обдарованих учнів та їх особистісний розвиток.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у вивченні специфіки впливу особистісних якостей вчителя на ефективність роботи з обдарованими дітьми в умовах функціонування сучасного шкільного освітнього простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Новий зміст освіти та реформування соціально-економічної системи сучасного суспільства стимулюють в освітян потребу постійного поглиблення та оновлення власних знань. Домінантними пріоритетами в освіті сьогодні мають стати такі цінності, як самоосвіта та самовдосконалення особистості учня. Тому весь навчально-виховний процес сучасної школи спрямований на формування всебічно розвиненої особистості школяра, здатної до самостійних та творчих дій у нестандартних життєвих і навчальних ситуаціях.

У контексті нових ідей і принципів, що висувуються в умовах культурного та духовного оновлення життя країни, вагомого значення набуває модернізація освіти щодо навчання та виховання обдарованих дітей і молоді. Однак результати численних досліджень психологів неодноразово доводять, що багато обдарованих учнів зазнають значних труднощів у професійному та особистісному становленні, що перешкоджає процесу їх ефективної самоактуалізації та виступає як джерело значної кількості особистісних проблем та психосоматичних захворювань. Зазвичай суб'єктивними «блокаторами» на шляху до розвитку дитячих обдарувань можуть бути: надмірна чутливість обдарованої дитини, високий рівень критичного самосприйняття, наявність нереалістичних цілей, що може призводити до емоційних розладів та дестабілізації поведінки, несприйняття обдарованої дитини ровесниками, що неодноразово призводить у неї до бажання приховати свою обдарованість та не демонструвати власні можливості в повному обсязі.

Аналіз наукових джерел стосовно психології дитячої обдарованості дає нам підстави вважати, що чинниками сприятливого розвитку можливостей обдарованої дитини виступають: забезпечення педагогом у загальноосвітньому навчальному закладі гуманізованого освітнього середовища для обдарованих дітей, створення умов для втілення індивідуально-диференційованого підходу у практику навчально-виховного процесу з обдарованими школярами, партнерська взаємодія вчителя з обдарованими дітьми, стимулювання інтелектуальних і творчих можливостей обдарованих учнів засобами інтерактивної взаємодії.

У міру наростання інноваційних процесів у різних сферах суспільства одним із пріоритетних завдань освіти має стати формування у підростаючого покоління такої життєвої стратегії, яка би сприяла йому в оволодінні соціальними та життєвими ролями задля повноцінного життя та здатності творчо вирішувати назрілі проблеми в нових умовах сучасного соціуму. У руслі психолого-педагогічного супроводу особистості обдарованої дитини вкрай важливою є активізація системи не лише інтелектуальних, а й моральних цінностей, які би в сукупності виступали для неї запорукою формування суб'єктно значущого життєвого досвіду.

Реалізація подібних освітніх завдань потребує вияву нового мислення педагога, його готовності до саморозвитку та професійного самовдосконалення. Сучасній школі потрібний вчитель, який є взірцем високої моральної культури, який прагне оволодівати гуманістично-орієнтованими технологіями в навчально-виховному процесі та сприймати дитину в цілісному контексті. На думку багатьох дослідників, робота педагога з обдарованими дітьми вимагає від нього особливих професійних вмінь та особистісних якостей, особливо індивідуально-особистісного ставлення до обдарованого учня.

Тому психолого-педагогічні інновації ставлять нові вимоги до сучасного вчителя як ключової фігури у забезпеченні гуманізованого освітнього середовища, спрямованого на розвиток творчої природи обдарованої дитини. Пріоритетним у вимогах до сучасного педагога має стати високий рівень його психологічної готовності до роботи з обдарованими дітьми, формування якої можливе шляхом активізації таких професійних рис та якостей характеру, як позитивна «Я-концепція», чуйність, комунікабельність, креативність, здатність до емоційної саморегуляції, оперативність у прийнятті педагогічних рішень та гнуч-

кість у вирішенні типових педагогічних задач, високий рівень цілеспрямованості. На переконання значної кількості науковців, поведінка вчителя, який працює з обдарованими учнями, має відповідати таким характеристикам: здатність забезпечувати у класному середовищі емоційно безпечну атмосферу, проявляти повагу до індивідуальності обдарованого учня та досягати у взаємодії з ним зворотного зв'язку.

Стосовно домінантних професійних рис та якостей характеру сучасного педагога цілком доречним, на нашу думку, є положення В.В. Химинця, за яким є певні риси вчителя, без яких робота з обдарованими дітьми стає неможливою [15]. В арсеналі можливого переліку психологічних характеристик пріоритетне місце, на переконання автора, мають зайняти сензитивність, толерантність та емпатійність педагога [15]. На думку С.В. Кушнікової, незважаючи на те, що виховання є сферою діяльності вчителя, лише «<...> той педагог досягає виховної мети, у просторі впливу якого розвиваються культурні взаємини з вихованцем, визрівають і проявляють себе логічні тонкощі буття, детермінує сумісна творчість» [7, с. 20]. Одним із підходів, що узгоджується з концепціями гуманізації навчально-виховного процесу і здатний позитивно впливати на розвиток особистості школяра, на думку автора, є впровадження у практику навчально-виховного процесу школи таких напрямків роботи, які передбачають залучення учнів до різноманітних форм творчої діяльності та партнерських відносин із дорослими у їх проектуванні та розгортанні [7].

В.В. Химинець переконаний, що сучасний вчитель має бути психологічно готовим до переходу від авторитарної маніпуляційної педагогіки до демократичних форм управління навчально-виховним процесом [15]. Тому гуманістичні підходи, на думку С.В. Кушнікової, потребують осмисленої комунікації, дослідження цінностей та розвитку почуттів [7]. Мета гуманістичного вчителя, на переконання науковця, зводиться до того, щоб педагог зміг залишитися вірним цим ідеям у межах традиційної ситуації у класі [7]. Автор стверджує, що «слід прагнути того, щоб учень перетворювався на суб'єкта соціальної дії і відчував себе вагомим членом колективу» [7, с. 21]. Відповідно, у контексті творчої взаємодії вчителя й учня домінантними психолого-педагогічними принципами, за даними Л.І. Пилипенка [12], повинні бути такі: 1) взаємини педагога з учнем мають будуватися на засадах спільної творчої співпраці; 2) освіта і самоосвіта мають ґрунтуватися на здібностях та індивідуальних інтересах школяра;

3) домінантою у навчально-виховному процесі має стати абсолютне визнання гідності особистості кожної дитини, її право на власну думку та самостійний вчинок.

М.М. Навроцька вважає, що за сучасних умов функціонування українського суспільства показниками професіоналізму педагога стають: загальна і професійно-педагогічна культура, ініціативність, прийняття правильних нестандартних рішень, здатність до взаєморозуміння, комунікативна компетентність, уміння викликати симпатію і довіру, вміння створити обстановку психологічного комфорту [9]. Автор наголошує на важливості у педагога наявності позитивної «Я-концепції» [9]. Саме вона, на думку науковця, забезпечує вчителю гнучкість педагогічного мислення, яке дає йому змогу приймати правильне педагогічне рішення у складних ситуаціях та швидко реагувати на зміни в почуттях, мисленні та поведінці дітей [9]. З.Н. Курлянд стверджує, що позитивна «Я-концепція» вчителя корелює з педагогічною емпатією, яка проявляється в безумовному прийнятті особистості учня, дає змогу переносити світ його переживань у власний вимір, що, зокрема, забезпечує збалансованість міжособистісних відносин шляхом переведення їх у суб'єкт-суб'єктні взаємостосунки між вчителем та учнем [6].

На переконання Р.О. Семенової, О.Л. Музики та Д.К. Корольова, «<...> більшість суперечностей і труднощів у педагогів виникає через їх недостатню психологічну готовність до роботи з обдарованими дітьми. Остання виявляється у поверхневих знаннях психології особистості їх вихованців, у небажанні враховувати їх потреби, мотиви та емоційне ставлення до навчальної діяльності, а отже, саме те, що сприяє або блокує успішність навчання і розвиток учня; багато серйозних помилок виникає і через знання педагогом власної особистості» [10, с. 61]. Саме тому, на думку згаданих вище науковців, «пріоритетною у вимогах до сучасного вчителя виступає наявність таких домінант, як інтелектуальність, соціальність, комунікативність, емоційна стабільність, оперативність у прийнятті рішень – причому витриманих у духовно-гуманістичному дусі» [10, с. 61]. Крім того, дослідники ще й обґрунтовують той факт, що «професійні та особистісні якості вчителя не можна розглядати як застигли, незмінні, оскільки з розвитком і ускладненням сучасного життя відповідно зростає й обсяг вимог до соціально-психологічного складу особистості вчителя, а значить, і до стилю його професійної діяльності. Останній ґрунтується на основі постійного оновлення знань у галузі відповідних навчальних дисциплін, різ-

нобічної ерудиції в багатьох галузях науки та практики, різноманітних умінь і навичок» [10, с. 61].

Учений Х. Девід переконливо доводить, що провідною якістю вчителя, який навчає обдарованих дітей, є його ставлення до феномена «обдарованості» та обдарованих учнів зокрема. Дослідник зауважує, що на практиці досить часто має місце суперечливе ставлення педагога до обдарованих школярів. З одного боку, неодноразово спостерігається ігнорування вчителем обдарованого учня (висловлювання типу «не поважає вчителя» чи «надто багато думає про себе»). З іншого – використання знань та інтелекту обдарованих школярів задля того, щоб справити враження на керівництво чи гостей з інших навчальних закладів, для значної кількості педагогічних працівників є нормою [16]. Тому цілком доречною, на нашу думку, є позиція Р.О. Семенової, О.Л. Музики та Д.К. Корольова, згідно з якою «для розвитку своєї професійної культури педагогу необхідно ефективно і цілеспрямовано оволодівати новими технологіями навчання і виховання учнів, у міру можливості брати участь у їх розробці та вдосконаленні» [10, с. 62]. Головною відмінністю подібних технологій, на думку авторів, має бути «визнання самоцінності обдарованого учня як носія ментального досвіду, через призму якого сприймаються будь-які педагогічні впливи» [10, с. 62].

Реалізація подібних вимог, які диктує сьогодення стосовно сучасного вчителя, опосередковується самоповагою, впевненістю та вірою у власні сили, прагненням до саморозвитку та професійного збагачення, а також прагненням до експериментування та здатності віддавати перевагу творчому стилю діяльності, що загалом слугує передумовою до досягнення високої результативності у роботі з обдарованими дітьми.

Висновки із проведеного дослідження. Таким чином, аналіз психолого-педагогічних джерел із проблеми розвитку дитячих обдарувань дозволив нам зробити висновки про те, що домінантою становлення та розвитку дитячої обдарованості виступає професійний та особистісний розвиток педагога, зокрема вдосконалення його особистісних якостей, необхідних для роботи з обдарованими учнями, що дає змогу йому досягати індивідуально-особистісного ставлення до указаної категорії дітей. Відповідно, ефективність роботи вчителя з обдарованими учнями визначається наявністю у нього особистісних детермінант, витриманих у духовно-гуманістичному дусі. Загалом аналіз результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців перекон-

ливо доводить, що вчитель має відігравати важливу роль у реалізації обдарованими учнями закладених потенціалів. Тому від педагога вимагається наявність окремих професійних рис та якостей характеру, які б у сукупності давали змогу йому досягати духовної єдності та творчої співпраці з учнями у процесі навчально-виховної взаємодії. Однак окреслена проблема не вичерпує всієї її багатогранності. Перспективою подальшого дослідження може стати вивчення суб'єктивних чинників розвитку професійних компетентностей сучасного педагога, що працює з обдарованими учнями в умовах сталого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонова Е.Е. Психолого-педагогическое сопровождение одаренного ребенка как реализация личностно ориентированного подхода / Е.Е. Антонова // Одаренный ребенок. – 2013. – № 3. – С. 126–139.
2. Буркова Л.В. Види професійних компетентностей педагога для роботи з обдарованими дітьми в системі освіти / Л.В. Буркова // Директор школи, ліцею, гімназії. Всеукраїнський науково-практичний журнал. – 2013. – № 1. – С. 44–58.
3. Демченко В.В. Психолого-педагогічні та організаційно-методичні засади формування професійної компетентності педагогічних кадрів, що працюють з обдарованими дітьми в умовах сучасних перетворень і перспектив сталого розвитку України / В.В. Демченко // Розвиток обдарованості дітей в умовах інноваційного освітнього простору : матер. III Всеукр. наук.-практ. конференції (23–24 лютого 2017 р., м. Івано-Франківськ). – К. : Інститут обдарованої дитини, 2017. – С. 71–76.
4. Дедов О.А. Психолого-педагогічні семінари з педагогами як складова частина психологічного супроводу обдарованих дітей / О.А. Дедов // Шкільному психологу. Усе для роботи. – 2011. – № 4. – С. 18–20.
5. Крутій К.Л. Концептуальні засади психолого-педагогічного супроводу: принципи і техніки / К.Л. Крутій // Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць. – Ч. 1. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – С. 115–121.
6. Курлянд З.Н. Педагогіка вищої школи : [навчальний посібник] / [З.Н. Курлянд, Р.І. Хмелюк, А.В. Семенова та ін.] ; за ред. З.Н. Курлянд – 3-тє вид. перероб. і допов. – К. : Знання, 2007. – 495 с.
7. Кушнікова С.В. Проблема гуманізації виховання в контексті випереджаючої освіти / С.В. Кушнікова // Випереджаюча освіта для сталого розвитку у системі інноваційної освітньої діяльності : матер. Всеукр. наук.-практ. конференції (28 квітня 2015 р., м. Дніпропетровськ) / наук. ред. О.Є. Висоцька. – Дніпропетровськ : Роял Принт, 2015. – С. 18–21.
8. Міхеєва О.І. Парадигма педагогічного супроводу в сучасному освітньому просторі / О.І. Міхеєва, Д.О. Смоляр // Актуальні тенденції розвитку світової психологічної та педагогічної практики : Збірник тез наук. робіт учасників міжнарод. наук.-практ. конференції (26–27 грудня 2014 р., м. Львів). – Л. : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2014. – С. 20–24.
9. Навроцька М.М. «Я-концепція» як невід'ємна частина іміджу педагога / М.М. Навроцька // Випереджаюча освіта для сталого розвитку у системі інноваційної освітньої діяльності : матер. Всеукр. наук.-практ. конференції (28 квітня 2015 р., м. Дніпропетровськ) / наук. ред. О.Є. Висоцька. – Дніпропетровськ : Роял Принт, 2015. – С. 58–60.
10. Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості : [монографія] / [Р.О. Семенова, О.Л. Музика, Д.К. Корольов та ін.] ; за ред. Р.О. Семенової. – К. ; Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 228 с.
11. Остапчук О.Є. Авторський рівень професійно-творчої самореалізації учителя як фактор розвитку обдарованості учнів / О.Є. Остапчук // Розвиток обдарованості дітей в умовах інноваційного освітнього простору : матер. III Всеукр. наук.-практ. конференції (23–24 лютого 2017 р., м. Івано-Франківськ). – К. : Інститут обдарованої дитини, 2017. – С. 84–89.
12. Пилипенко Л.І. Психолого-педагогічні вимоги до вчителя шкіл нового типу / Л.І. Пилипенко, Р.О. Семенова // Обдарована особистість – пошук, розвиток, допомога. – К. : Гнозис, 1998. – С. 548–553.
13. Тадеєва М.І. Професійна підготовка вчителя до роботи з обдарованими дітьми в умовах сучасної школи / М.І. Тадеєва, М.М. Воронко // Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави : матер. III Міжнарод. наук.-практ. конференції, (21 вересня 2010 р., м. Київ). – К. : Інститут обдарованої дитини, 2010. – С. 257–261.
14. Тесленко В.В. Педагогічний супровід обдарованих учнів у сучасному загальноосвітньому навчальному закладі / В.В. Тесленко // Освіта та розвиток обдарованої особистості: Щомісячний науково-методичний журнал. – 2015. – № 3 (34). – С. 5–9.
15. Химинець В.В. Інноваційна освітня діяльність / В.В. Химинець. – Тернопіль : Мандрівець, 2009. – 360 с.
16. David H. The Importance of Teachers' Attitude in Nurturing and Educating Gifted Children / H. David // Gifted and Talented International. – 2011. – Vol. 26. – № 1–2. – P. 71–80.